

Tennissen met een herkets?

Gerbrand Bakker

In verscheidene stukken van Theo Bollerman die in de loop der jaren verschenen zijn in De Sportwereld, houdt hij stug vol dat de etymologie van het woord racket zoals verklaard door Heiner Gillmeister, de correcte etymologie is. Zowel in De Sportwereld als in landelijke dagbladen (De Volkskrant, maart 2004) ben ik ingegaan op de theorie van Heiner Gillmeister (verwoord via Theo Bollerman). Het ergert mij dat in het decembernummer van De Sportwereld Bollerman wéér met die verklaring komt.

In dit artikel wil ik puntsgewijs een aantal zaken bespreken die duidelijk zullen maken dat de theorie van Gillmeister geen stand kan houden. Ik doe dit niet

om Theo Bollerman dwars te zitten, maar om het aanzien van de sportgeschiedenis - die de laatste jaren, mede door Stichting De Sportwereld, een meer wetenschappelijk karakter heeft gekregen - én het aanzien van de etymologie op een bepaald peil te houden.

Na het uit de wereld helpen van een misverstand, zal ik in punt 2. proberen de etymologie van racket van Gillmeister samen te vatten. Daarna volgt de gangbare etymologie van racket. Vanaf punt 4. ga ik in op de theorie van Gillmeister. Met als doel te bewijzen dat zijn theorie onhoudbaar is.

1. Het misverstand

Bollerman verwijst steeds naar Gillmeister als "professor in de etymologie". Onderzoek op internet (ik bezocht de website van de Universiteit van Bonn) wees uit dat Gillmeister hoogleraar in de Anglistiek is. Uit zijn bibliografie blijkt dat hij voornamelijk werken heeft gepubliceerd over Chaucer, tennis en golf. Om er zeker van te zijn, stuurde ik een mail naar Gillmeister om te vragen of hij professor in de etymologie is. "No," was het antwoord, "there is no such thing as a professor of etymology; I teach linguistics both synchronic and diachronic."

2. De etymologie van Gillmeister¹

In de *Roman du Comte d'Anjou* [eerste helft 14^e eeuw] komt het woord *rachace* voor, waarbij Gillmeister een werkwoord *rachacier* ("de term voor 'return'") noemt. Het enkelvoudige Franse werkwoord *chacier* (Noord-Frans *cachier*) werd in de Lage Landen *caetsen*. In de Middeleeuwen ontwikkelde zich uit *caetsen* een onmiskenbaar Vlaamse variant: *ketsen*. "Gezien het feit dat het enkelvoudige werkwoord *chacier* in het Vlaams de vorm *ketsen* aannam, zal het samengestelde werkwoord onvermijdelijk de vorm **raketzen*² aangenomen hebben"³. Gillmeister legt niet uit waarom. Ik neem aan naar

analogie van het Oudfranse *rachacier*. Vervolgens hebben de Fransen aan de wortel van het Vlaamse woord het suffix *-ette* geplakt, een suffix dat gebruikt wordt om van werkwoorden zelfstandige naamwoorden te maken. Daaruit ontstond *raquette*.

Ter verdediging van het Vlaamse woord wijst hij op een 18^e-eeuws Deens woord *ketse* 'racket', "een blijkbaar uit het Vlaams geleend woord". Het is waar, schrijft hij vervolgens, dat dit woord het prefix *ra-* mist. Maar *ketse* is simpelweg een voorbeeld van 'woordvorming in omgekeerde richting', zoals het Vlaamse **raketzen* verkort raakte tot **raketse* (zie daarvoor ook: punt 5.).

Voor alle duidelijkheid: 'later' pas (wanneer is niet duidelijk) is **raketzen* (in afgesloten vorm) 'racket' gaan betekenen.

3. De gangbare etymologie van racket

Het woord *racket* is twee keer 'geleend'. Het 'moderne' racket (inclusief uitspraak) is geleend uit het Engels. Het dook voor het eerst in een woordenboek op in 1898 (Van Dale). Het 'oude' *racket* wordt in vrijwel alle woordenboeken (zeker in de etymologische) behandeld

onder *raket*. Uiteindelijk is de etymologie van beide rackets identiek. Zowel in het Engels als het Nederlands is raket/racket ontleend aan het Frans. Een aantal oude Engelse vormen: *rakkettis* (meervoud) [1500-1520; OED]³⁴, *racquet* [1574; OED], *racket* [1624; OED] en *raquet* [1805; OED]. Een aantal oude Nederlandse vormen: *raicketten* (meervoud) [1525], *ranket* [ca. 1540], *racket* [1566], *racquet* [1626], *rancket* [1662] (Alle dateringen uit het WNT⁴WNT⁵). In het WNT komt één keer een vorm voor met een e: *reket* [1654]. Na 1700 komt vaak de vorm *raket* voor, vandaar waarschijnlijk het trefwoord *raket* voor *racket* in de woordenboeken.

Ontleend aan Frans *raquette* [15e eeuw; Rey]⁵⁶, een aanpassing van de vormen *rasquette* [14e eeuw; Rey] en *rachette* [1314; Rey] in de uitdrukking *rachette de la main* 'handpalm'. De huidige betekenis (dus: 'racket') ontstond volgens Rey in het Frans rond 1450 < Latijn *rascata* (*manus*) 'palm (van de hand)' < Arabisch *rahat*, een bijvorm van *raha* 'handpalm'.⁷ (Opmerking: dit lettertype ondersteunt niet een verlengingsteken op de a en een punt onder de h).

4. Reconstructie

Dat het woord **raketsen* een asterisk heeft, is veelzeggend. Het is nooit opgeschreven, het is een gereconstrueerde vorm. Met andere woorden: het bestaat niet. Gillmeister heeft deze gereconstrueerde vorm nodig om zijn theorie rond te kunnen maken. Dat noopt tot voorzichtigheid bij de opsteller van een theorie. Hoewel hij dus geen harde bewijzen heeft, gebruikt Gillmeister echter nergens in zijn theorievorming woorden als 'mogelijk' of 'waarschijnlijk'.

Daar komt nog eens bij dat de twee pagina's waarin hij zijn etymologie van het woord racket uiteenzet, verwardwarrig en onduidelijk zijn. Hij maakt sprongen die moeilijk te volgen zijn, er zitten 'gaten' in zijn theorie. Dat laatste wordt mede veroorzaakt door het op 'kriteke' plaatsen ontbreken van dateringen, waardoor een overtuigend beeld van een chronologische ontwikkeling ontbreekt. (Feitelijk hadden de betreffende pagina's uit zijn boek integraal opgenomen moeten worden vóór dit artikel, dan hadden de lezers zelf een oordeel kunnen vormen.)

5. Dateringen

Gillmeister dateert het werkwoord *ketsen* op 1490. Met andere woorden: dat is de vroegste vermelding van het woord die hij gevonden heeft. Zelf heb ik die datering eerder kunnen leggen, via het elektronische Middelnederlands Woordenboek, en wel op 1465 - 1485 (maar: zie ook punt 6.).

Ketsen werd **raketsen*, **raketsen* (een werkwoord) werd een zelfstandig naamwoord **raketse* en dat sleet vervolgens nóg verder af. Het Vlaamse woord werd met een suffix *-ette* tot het Franse *raquette*. Een dusdanig taalkundig proces van woordsoortverandering en afslijting duurt minimaal tientallen jaren, zo niet veel langer. Hoe is het dan mogelijk dat er in de 15^e eeuw (voor de duidelijkheid: 1400 - 1500) al de vorm *raquette* in het Frans voorkwam (om nog maar te zwijgen over *rasquette* uit de 14^e eeuw en *rachette* uit 1314)?

Gezien de dateringen is het vrijwel onmogelijk dat een Vlaams **raketsen* geleid heeft tot het Franse *raquette*.

6. De betekenis van kaatsen en ketsen

Gillmeister richt zich in zijn theorie uitsluitend op de 'onmiskenaar' Vlaamse vorm *ketsen*. Ook dat is vreemd. Kaatsen en ketsen hebben dezelfde etymologie: via het Picardisch (een Noord-Frans dialect) *cachier* [13^e eeuw; Rey] < Latijn *captiare*, afleiding van *captare*, het frequentatief⁶ frequentatief⁸ van *capere* 'nemen'. Kaatsen - bijvoorbeeld in de vormen *kaetchene* [1338; WNT] en *kaetsene* en *kaetsspel* [1431; WNT] - lijkt inderdaad de oudste vorm te zijn, waaruit - al dan niet in het Vlaams - de vorm *ketsen* is ontstaan. De oude vormen van kaatsen uit de 14^e en 15^e eeuw betekenen 'balspel'. Het MNW⁷ MNW⁹ over kaatsen/ketsen: "De eigenlij-

ke betekenis 'vervolgen, jagen ('achterna zitten'), drijven' (maar ook: 'driftig lopen', 'heen en weer lopen', GB) is uitsluitend eigen aan de vorm *ketsen*. *Kaetsen* betekent in het Middelnederlands gewoonlijk, zoals thans, 'balslaan'.⁸ Kaetsen en ketsen hebben een eendere etymologie, "maar door betekenisverschil zijn ze als dubbelvorm te beschouwen". Dat wil zeggen: door een duidelijk verschil in betekenis wordt er een onderscheid gemaakt tussen kaetsen en ketsen.

Alle vindplaatsen in het MNW van ketsen zijn inderdaad in de betekenis 'jagen, drijven, vervolgen'. (Dus ook de in punt 6. genoemde datering 1465-1485.)⁸ ¹⁰ Het eerste harde bewijs dat ketsen ook de betekenis 'balslaan' kon hebben, lijkt de opname van het woord ketsen in het *Etymologicum Teutonicæ Linguae* uit 1599 (Gillmeister noemt de eerste druk uit 1574) door Kiliaan te zijn.

Gillmeister spreekt in verband met het ontstaan van de vorm *ketsen* over de "Middle Ages". Dat is een nogal rekbaar begrip (de Middeleeuwen in Europa omspannen ruwweg de periode 400 - 1500). Hoe dan ook, Gillmeisters gebruik van ketsen in de betekenis 'balslaan' (of enige betekenis die refereert aan het spel kaetsen) op z'n zachtst gezegd dubieus. *Racaetsen zou een betere optie geweest zijn. Maar dat kan niet, want verklaart de term racket niet.

7. Het 'spookvoorvoegsel'

De prefixen *rara-* en *re-*.

Het prefix dat in het Latijn en Frans productief was (en is) is *re-*. Vele woorden in het Frans en Nederlands die met *re-* beginnen, zijn in hun geheel overgenomen uit het Latijn. Franse werkwoorden als *racheter* 'terugkopen' en *rabattre* 'neerslaan', waarbij je zou kunnen denken aan een prefix *ra-*, zijn echter ontstaan uit *re + acheter* en *re + abattre*.

Gillmeister gaat uit van een Frans voorvoegsel *ra-* in het woord *rachacier*. Hij moet wel, het is in zijn theorie namelijk de enige wijze waarop *ketsen* *raketsen worden kon. In het *Lexique de l'Ancien Français* van Godefroy is vond ik *rachacier* terug opgenomen, met als betekenis: 'de bal bij het jeu de paume terugslaan'. Bestaat er dan toch een prefix *ra-*? Nee, want ik vondtrof onder de A het woord *achacier* 'jagen, drijven' aan. *Rachacier* valt te vergelijken met de hierboven genoemde werkwoorden *racheter* en *rabattre*. Met andere woorden Ergo: *rachacier*

is *re- + achacier*.

Re- was in het Middelnederlands niet productief. Pas in het moderne Nederlands wordt *re-* wel gebruikt voor nieuwvormingen als *revaccinatie* [1847], *rekristallisatie* [1914], *remigratie* [1952] en *resocialiseren* [1962] (dateringen uit het WNT). Schönfeld beschrijft in de *Historische Grammatica van het Nederlands* dat het Middelnederlands her- kent als pendant van *re-* in de betekenis 'opnieuw' of 'terug'. Hoewel het proces van nieuwvormingen met *her-* geheel op zichzelf staat, geeft Schönfeld ook een aantal parallelvormen naast Franse nieuwvormingen met *re-*: herenen (nu: herenigen) (*réunir*), hernemen (*reprendre*), herwinnen (*regagner*) en herzien (*revoir*).

Onvermijdelijk, schrijft Gillmeister, zou het Vlaamse *ketsen* in samengestelde vorm *raketsen geworden zijn. Onvermijdelijk? Niet aannemelijk, zou ik zeggen, en dan druk ik me nog mild uit. Zoals we hierboven gezien hebben, bestaat het voorvoegsel *ra-* niet in het Frans en al helemaal niet in het Middel- en Vroegnieuw-nederlands. Zelfs een vorm met een *e-* dus: *reketsen (de vorm die Bollerman meestal gebruikt in zijn artikelen) - is niet aannemelijk, aangezien het prefix *re-* in onze streken niet productief was. Hooguit zou er een Middelnederlandse of Vroegnieuw-nederlandse vorm *herketsen kunnen zijn ontstaan naast een Franse *rechasser*.

Tennissen met een *herkets* klinkt héél raar, maar het is in ieder geval aannemelijker dan tennissen met een *rakets*.

8. Vroege ontlening?

In *Troilus and Criseyde* van Chaucer komt het woord *raket* voor [1374, OED]. Uit de context blijkt dat het hierbij gaat om een soort kaatsspel, er wordt gespeeld "to and fro". Gillmeister zegt terecht dat het hier niet kan gaan om een 'racket' want die werden pas vanaf het begin van de 16^e eeuw gemaakt.⁹ ¹¹ Nee, dit *raket* uit 1374 is een "vroege ontlening" aan het Vlaamse *raketsen.¹²⁰ Dat is vrijwel onmogelijk, gezien de datering van *ketsen* in punt 5. en de uiteenzetting over kaetsen en ketsen in punt 6.

9. Het Deense ketse.

Nog even iets over het 18^e-eeuwse Deense *ketse*. Het verbaast mij hoe gemakkelijk Gillmeister heenstapt

over het feit dat *ketse* het prefix ra- mist. Dat lijkt mij toch een essentieel onderdeel van het woord racket (waarin, zoals we nu weten, ra- helemaal geen prefix is). Het moderne Deense woord is *ketsjer* (en niet *ketscher*, zoals Gillmeister in noot 80. op blz. 329 schrijft). Gezien de uitspraak van het woord kreeg ik al een vermoeden en voor de zekerheid pakte ik er het Deens etymologisch woordenboek bij. En inderdaad: *ketsjer* is een ontlening aan het Engelse *catcher* 'vanger'. De ontle-ningsperiode wordt gesteld in het "ældre nydansk", dat wil zeggen: het Deens tussen 1525 en 1700. *Ketse* is waarschijnlijk een bijvorm van *ketsjer*, en is dus niet "een blijkbaar aan het Vlaams ontleend woord".¹³¹

10. Tot slot: de kwestie van de q en de s.

Als het Vlaamse **raketsen* de basis is van het Franse *raquette* en het Engelse en Nederlandse *racket*, hoe zijn dan de vormen in het Engels en Nederlands met een q (in het Engels wordt ook tegenwoordig nog *racquet* als variant van *racket* geaccepteerd) te verklaren? Een q was een uitheemse letter, die zeker niet 'uit zichzelf' in het Nederlands of Engels terecht kwam. Voor de k-klank hadden wij de k. De Romeinen gebruikten de q om een k-klank voor een u aan te geven. Sla er maar eens een woordenboek op na: van alle q-woorden zijn er slechts een handvol die niet als tweede letter een u hebben, en alle q-woorden zijn ontleningen.

Ook het ontbreken van een s bij alle oude vormen van racket in het Nederlands is bevreemdend. Waar is de s van **raketsen* gebleven? Gillmeister stelt (blz. 74 en 104) dat Nederlanders/Vlamingen aan het begin van de 16^e eeuw rackets beginnen te fabriceren met schapendar-men. Dat was ruwweg in de tijd dat het werkwoord **raketsen* bezig zou zijn van woordsoort te veranderen en af te slijten (zie daarvoor punt 5.). Er móeten dan oude vormen voorkomen met een s.

11. Conclusie

Gillmeister maakt nergens in zijn boek melding van de 'Arabische' etymologie. Op blz. 102 schrijft hij: "If we accept the existence of a verb **raketsen*, we would be able to solve one of the greatest mysteries in tennis history, namely that of the origin of the term *racket*."

Een van de grootste raadsels in de geschiedenis van het tennis? Vrijwel alle binnen- en buitenlandse etymolo-

gen hebben daar helemaal geen last van. De 'handpalm' als basis van racket, het lijkt mij niet meer dan logisch. Jeu de paume (of hoe het spel ook heten mocht) werd gespeeld met de handpalm. Later kwam er een handschoen aan te pas, wéér later houten batjes en uiteindelijk een met schapendarmen bespannen houten raamwerk voorzien van een handvat.

Gillmeister heeft de term racket willen verklaren vanuit de regels van het spel caetsen, met een opslag en een terugslag (een **rakets*), en op basis van de oudste namen voor het spel, *chasse* of *cache*. Jeu de paume, zo schrijft hij op blz. 98, is niet de oudste naam voor het spel. **Tennis. A Cultural History** is een (indrukwekkend) boek over de historie van tennis. Naar mijn mening heeft Gillmeister zijn historische onderzoek op sommige punten iets te graag taalhistorisch willen onderbouwen. En daarbij heeft hij zich laten meeslepen door de mogelijkheid van een gereconstrueerde taalvorm.²

12. Epiloog

Ik bleef - in het Engels - via de e-mail corresponderen met Gillmeister. Hij had belangstelling voor mijn artikel. Ik stuurde het op. Nadat hij het gelezen had, kreeg ik een mail terug. "I have read it briefly and cannot, of course, accept most of your criticism." Ingaan op mijn kritiekpunten deed hij niet. Een andere quote: "Arabic rahat is as ridiculous as tennis < the Arabic town of Tinnis on the Nile. I wish you and your article well, although I doubt that many of the readers of a sports magazine will understand it."

In een latere mail schreef hij dat ik drie artikels 'koppig genegeerd' had, over ketsen in de betekenis 'balslaan' (zie punt 6.). Dus ik toog op een ochtend naar het P.J.

Meertens Instituut en ontdekte dat niets in die artikelen erop wees dat vóór 1562 (*ketspel* in een Antwerpse oorkonde) *ketsen* 'balslaan' kon betekenen. Dat mailde ik hem, en ook verzocht ik hem een reactie te schrijven op dit artikel.

Ik kreeg een mail terug met een aantal opmerkingen. Tot dan toe had Gillmeister niet één van mijn kritiekpunten kunnen of willen weerleggen. Nu deed hij een poging, inzake het prefix *ra-*. Dat is "very well established in modern French," schreef hij, en gaf als voorbeelden *ra-porter* en *ra-mener*. *Raporter* is feitelijk *rapporter*, van *re-* + *apporter* en *ramener* bestaat uit *re-* + *amener*. Bovendien: 'tegenwoordig' (dus niet rond 1500 of nog eerder). Verder - als in eerdere mails - veel retoriek (zonder bronvermelding) en tot slot: "In sum, there are so many objections against what you say that I simply fail to be convinced; and not having an etymology yourself that holds water is a very serious drawback, is it not? Forget about rahat, the least possible etymology of all." Waaruit ik de voorzichtige conclusie getrokken heb dat ik eigenlijk geen recht van spreken heb, aangezien ik geen 'eigen etymologie' heb.

Er volgde geen tegenartikel. Er volgde zelfs geen enkele e-mail meer.

Noten:

1. Tennis. A Cultural History, blz. 102 ev.
2. Een asterisk geeft aan dat een woordvorm aangenomen of gereconstrueerd is. Of - zoals Gillmeister in noot 77 op blz. 329 schrijft - : "[It] indicates that the form is not documented in a text."
3. Gillmeister legt niet uit waarom. Ik neem aan: op basis van het Oudfranse *rachacier*.
2. Een asterisk geeft aan dat een woordvorm aangenomen of gereconstrueerd is. Of - zoals Gillmeister in noot 77 op blz. 329 schrijft - : "[It] indicates that the form is not documented in a text."
43. OED = The Oxford English Dictionary
54. WNT = Woordenboek der Nederlandse taal, elektronische versie
65. Rey = Dictionnaire historique de la langue française
7. Opmerking: de a moet een verlengingsteken hebben en onder de h moet een punt staan; het lettertype van

De Sportwereld ondersteunt deze leestekens niet..

86. Een frequentatief is een afleiding van een werkwoord (met een achtervoegsel) waardoor een herhaalde handeling wordt uitgedrukt.

97. Middelnederlands Woordenboek (elektronische versie)

108. Het Middelnederlands Woordenboek behandelt woorden uit het Middelnederlands (1200-1500). Het Vlaams uit die tijd maakt deel uit van het Middelnederlands. Met andere woorden: er is in het MNW, evenals in het WNT, geen sprake van een eventuele aparte Vlaamse betekenis van *ketsen*.

119. Gillmeister, blz. 74

120. Idem, blz. 102

131. Uiteindelijk is het allemaal één pot nat. Het Engelse *to catch* 'vangen' is - net als 'ons' *ketsen* - ontleend aan Picardische *cachier* (terwijl *to chase* '(na)jagen' ontleend is aan de Franse pendant van *cachier*, namelijk *chasser*).

12. Buiten de in het artikel besproken tegenargumenten, is er nog de kwestie van de q en de s. Als het Vlaamse **raketsen* de basis is van het Franse *raquette* en het Engelse en Nederlandse *racket*, hoe zijn dan de vormen in het Engels en Nederlands met een q (in het Engels wordt ook tegenwoordig nog *racquet* als variant van *racket* geaccepteerd) te verklaren? Een q was een uitheemse letter, die zeker niet 'uit zichzelf' in het Nederlands of Engels terecht kwam. Voor de k-klank hadden wij de k. De Romeinen gebruikten de q om een k-klank voor een u aan te geven. Sla er maar eens een woordenboek op na: van alle q-woorden zijn er slechts een handvol die niet als tweede letter een u hebben, en alle q-woorden zijn ontleningen.

Ook het ontbreken van een s bij alle oude vormen van *racket* in het Nederlands is bevreemdend. Waar is de s van **raketsen* gebleven? Gillmeister stelt (blz. 74 en 104) dat Nederlanders/Vlamingen aan het begin van de 16^e eeuw rackets beginnen te fabriceren met schapendarmen. Dat was ruwweg in de tijd dat het werkwoord **raketsen* bezig zou zijn van woordsoort te veranderen en af te slijten (zie daarvoor punt 5.). Er móeten dan vormen voorkomen met een s.